

Важливим інструментом лінгвоекспертної діяльності є словники, фахова література. Для консультацій запрошуються експерти з досвідом роботи у певних галузях.

Оскільки в Україні досі не створено професійного об'єднання юрист-лінгвістів, яке б консолідувало і координувало розробки українських учених у цьому напрямку, було б доцільно або створити спеціальний структурний підрозділ на базі НДІСЕ, у якому б працювали найдосвідченіші юрист-лінгвісти разом із юристами-експертами, або створити незалежне Всеукраїнське громадське об'єднання юрист-лінгвістів-експертів, яке б розробило загальні науково-методичні підходи до лінгвоекспертної діяльності, єдині фахові вимоги і нормативи, працювало б над розробленням й удосконаленням методів проведення різноманітних видів судових експертиз, накопичувало, аналізувало й узагальнювало б практичний досвід лінгвоекспертної діяльності. До такої незалежної громадської організації могли б звертатися всі, хто потребує юридично-лінгвістичної допомоги у формі фахових консультацій та мовно-експертних висновків спеціалістів щодо конфліктних (спірних), дефектних та інших текстів (громадяни, судді, адвокати, слідчі, позивачі й відповідачі у різних категоріях справ, учасники арбітражних суперечок, правоохоронці). Скоординований розвиток лінгвоекспертної діяльності в Україні важливий для утвердження її як демократичної і правової держави.

Усенко І. Б., кандидат юридичних наук, професор, заслужений юрист України, завідувач відділу історико-правових досліджень Інституту держави і права імені В. М. Корецького Національної академії наук України

ПРАВОВИЙ СТАТУС МОВ У ЗАКОНОПРОЕКТАХ ВЕРХОВНОЇ РАДИ УКРАЇНИ 2017 РОКУ

Питання застосування мов в Україні після певної перерви знову посіло вагоме місце в законотворчій роботі українського Парламенту. У грудні 1916 р. – січні 1917 р. на розгляд

Верховної Ради України було внесено аж три проекти «головного мовного закону».

Першим у часі був *проект 5556 від 19.12.2016 про мови в Україні*, внесений народними депутатами України Я. Лесюком, І. Васюником та іншими. У проекті пропонується визначити, що єдиною державною мовою в Україні є українська мова. Українська мова як державна мова є однією з фундаментальних конституційних цінностей, що становлять основу конституційного ладу України. Українська мова – основа духовності та історичної пам'яті, одна з визначальних ознак української держави разом з державними символами України. Українська мова як державна мова виконує усі функції офіційної мови на всій території України. Також зазначається, що володіння українською мовою є однією з ключових умов прийняття до громадянства України. Обов'язок кожного громадянина України – володіти державною мовою. Усі посадові особи органів державної влади, державних установ, підприємств і організацій, інших суб'єктів господарювання державної форми власності при виконанні своїх обов'язків і у публічному спілкуванні повинні застосовувати виключно державну мову. Важливе місце в проекті належить поняттю «корінні народи». На думку ініціаторів проекту, що дещо розходиться з положеннями сучасних міжнародно-правових документів, корінні народи України є етнічними спільнотами, що споконвіку проживають на території України. Найчисельнішим корінним народом України є українці. Інші корінні народи і національні меншини України становлять меншу частину (частини) населення України. Мови корінних народів і національних меншин України традиційно використовуються в межах частини (частин) території держави громадянами України, що складають групу, яка за своєю чисельністю є меншиною відносно усього населення країни. Кримськотатарська мова як мова одного з корінних народів України і одна з мов Автономної Республіки Крим, що є територіальною автономією у складі унітарної держави, поряд з державною мовою виконує визначені цим Законом та іншими законами України функції офіційної мови в межах Автономної Республіки Крим. Місця (села, селища, міста) поширення і використання мов корінних народів і національних меншин

України визначаються виключно законами України. Застосування кримськотатарської мови, а також мов інших корінних народів України і мов національних меншин України в межах сіл, селищ, міст, визначених законами України місцями поширення і використання таких мов, встановлюється цим Законом та іншими законами України. У проекті визначаються особливості застосування мов у різних сферах публічного життя. На виконання положень цього проекту пропонуються зміни до більш ніж 20 законів України.

Загалом проект є доволі послідовним у частині підтримання української мови як державної. Водночас щодо інших мов, то предметом захисту є лише мови «корінних народів та національних меншин», нехтуючи важливою проблемою виконання міжнародно-правових зобов'язань України щодо захисту мов як таких. Інші мови мають право на захист лише, якщо відповідна національна (не мовна) меншина складає не менше третини мешканців відповідного населеного пункту. Крім того, проект містить чимало вад юридично-технічного характеру. Так, наявні ряд взаємовиключних положень, зокрема вимога знання мови для кандидата на державну посаду та вимога вивчити протягом певного строку після призначення.

Через кілька тижнів народними депутатами М. Головом, М. Матіос та іншими був внесений *проект 5669 від 19.01.2017 про функціонування української мови як державної та порядок застосування інших мов в Україні*. Авторство цього проекту, як визнають і його ініціатори, належить С. П. Головатому. Він вже не раз виносився на розгляд українського парламенту. Дивись, наприклад, проект 17075 від 13.08.2012 (6 скликання) або 1233 від 10.01.2013 (7 скликання). Проект містить у преамбулі незвичну для нашої практики низку посилань на міжнародні акти, висновки і рекомендації Венеціанської комісії тощо з прямим їх цитуванням. Є в ньому і така категорична норма «Спроби запровадження офіційної багатомовності на національному рівні всупереч Конституції України і встановленій конституційній процедурі є діями, спрямованими на розпалювання міжетнічної ворожнечі, мовний розкол країни, порушення конституційного ладу і територіальної цілісності України» (ст. 4). Можливість застосування мови національної

меншини або регіональної (міноритарної) мови передбачається здебільшого для місцевостей, де відповідною мовою традиційно користується понад 30 % населення (у попередніх варіантах було 50 %). Передбачено створення Національної комісії зі стандартів державної мови, яка має затвердити правопис української мови, стандарти транслітерації, а також перевіряти рівень володіння мовою державних посадовців. Водночас Центр української мови має здійснювати тестування на визначення рівня володіння українською та видавати відповідні сертифікати. Ще однією пропозицією є запровадження посади Уповноваженого із захисту державної мови (філолог або юрист за освітою).

Проект має певні позитиви, зокрема передбачає захист мов як таких і водночас захист мовних прав національних меншин. Остання версія проекту, порівняно з попередніми варіантами, не містить деяких неоднозначних положень (щодо так званого мовного інспектування та інших). Проте ці скорочення були зроблені без узгодження з іншим текстом проекту. Як наслідок в проекті 5669 зовсім немає статей 22–27 (після 21 статті йде 28) і статті 58, у прикінцевих положеннях є посилання на відсутні у тексті статті 67 і 68, а у перехідних положеннях є низка посилань на застарілі редакції законів. Така недбалість видається неприпустимою неповагою до парламенту.

В один день з попереднім був зареєстрований *проект 5670 від 19.01.2017 про державну мову*, внесений народними депутатами України І. Подоляк, Г. Гопко та іншими. Цей проект виходить з тієї ж основи, що і попередній (первісного проекту С. П. Головатого), відповідає йому структурно і змістом більшості положень. При цьому він позбавлений деяких кричущих недоліків попереднього проекту, зокрема щодо нумерації статей і посилань у перехідних положеннях на відповідні редакції законів. Водночас у ньому збережені положення щодо мовного інспектування, що вже викликали доволі негативну реакцію в експертному середовищі. Натомість з іншого принципового питання, ініціатори проекту обмежилися відсиленням до ще не існуючого нормативно-правового акта, вказуючи, що порядок застосування мов національних меншин під час здійснення повноважень місцевими органами виконавчої влади, органами влади Автономної Республіки Крим та

органами місцевого самоврядування визначається Законом України «Про права осіб, що належать до національних меншин».

За підсумками обговорення згаданих трьох проектів Комітет з питань культури і духовності прийняв рішення підготувати і внести до Верховної Ради України доопрацьований членами Комітету з питань культури і духовності за участі інших народних депутатів України проект закону про забезпечення функціонування української мови як державної, який, на думку ініціаторів доопрацьованого проекту, поєднує альтернативні варіанти окремих положень, що містяться у згаданих раніше проектах законів, і враховує основні зауваження Головного науково-експертного управління Апарату Верховної Ради України, висловлені до зазначених проектів законів. Новий *проект про забезпечення функціонування української мови як державної був зареєстрований 09.06.2017 за № 5670д*. Мною був здійснений розлогий аналіз цього проекту, який був оприлюднений на Інтернет-порталі Харківської правозахисної групи.

Ось деякі з висновків. Ініціатори проекти вважають: «Державна мова має окремий статус, який регулюється окремим законом, а застосування мов національних меншин відбувається в рамках захисту прав національних меншин – носіїв таких мов. Саме тому в проекті пропонується врегулювати статус виключно державної мови». З таким підходом не можна погодитися, оскільки відповідно до статті 10 Конституції України в нашій державі «гарантується Конституцією України та визначається законом» саме «застосування мов в Україні», а не застосування однієї української мови. Так само пункт 4 статті 92 Конституції України проголошує, що до питань, які визначаються виключно законами, належить «порядок застосування мов в Україні» (знову ж таки усіх застосованих мов, а не лише державної). Водночас, як видається, скасування чинного закону, який хай незадовільно, але регулював вживання інших (недержавних) мов в Україні, без еквівалентної заміни, яка підтвердить рішучість держави гарантувати права національних, і не лише національних, а й мовних меншин, загрожуватиме непередбачуваними наслідками і створить поживний ґрунт для всіляких провокацій противників української незалежності. Посилання в проекті на Закон України «Про

національні меншини в Україні» має фіктивний характер, оскільки цей акт не містить жодної норми прямої дії щодо застосування мов національних меншин, обґрунтовано передбачаючи, що такі норми мають бути в базовому мовному законі. Обмеженість предмету правового регулювання пропонованого закону посилюється повним ігноруванням потреби у регулюванні мов мовних меншин (регіональних і міноритарних мов). Численні преференції, які надаються в проєкті офіційним мовам Європейського Союзу, можливо, мають певний сенс з політичного боку, але загалом видаються дуже дискусійними.

Загальним недоліком проєкту видається тяжіння його ініціаторів до своєрідної «мовної диктатури», його надмірна агресивність, яку важко виправдати навіть реаліями «гібридної війни». Дуже показово те, що вже у статті 1 проєкту міститься ряд посилань на «дії, що провокують мовний розкол країни, міжетнічне протистояння та ворожнечу і є такими, що спрямовані на насильницьку зміну чи повалення конституційного ладу»; діяння, які мають наслідком «відповідальність, встановлену Законом» або «караються відповідно до закону». Мимоволі напрошується історична паралель з часами, коли у першій статті радянської конституції з'явилася згадка про зрадників Батьківщини. Особливого коментаря заслуговує частина сьома цієї статті, яка звучить так: «Спроби запровадження в Україні офіційної багатомовності всупереч Конституції України і встановленій конституційній процедурі є діями, що провокують мовний розкол країни, міжетнічне протистояння та ворожнечу і є такими, що спрямовані на насильницьку зміну чи повалення конституційного ладу». Окрім згаданої недоречності подібних норм, звернемо увагу на юридичну дивовижність запропонованої конструкції, яка викликає дуже багато питань. Як можна щось встановити «офіційно», але «всупереч Конституції України і встановленій конституційній процедурі»? Який зміст вкладають ініціатори проєкту в слова «насильницька зміна» і «повалення конституційного ладу»? Чи узгоджується розуміння цих понять ініціаторами проєкту з Кримінальним кодексом України? Чи спричинює якісь негативні правові наслідки «запровадження в Україні офіційної багатомовності

відповідно до Конституції України і встановленій конституційній процедурі»?

Доволі безпрецедентною є і пропозиція запровадити юридичну відповідальність за «застосування української мови з порушенням стандартів української мови» (частина дев'ята статті 1). Втім, ця ініціатива не знайшла підтвердження у перехідних положеннях проекту в пропозиціях щодо внесення змін до Кримінального кодексу України, Кодексу України про адміністративні правопорушення тощо. У цьому контексті доречно зауважити, що в проекті, на нашу думку, є чимало «порушень стандартів української мови».

Ці та численні інші зауваження дали підстави для загального висновку про концептуальну неприйнятність і суттєві юридичні недоліки зазначеного проекту.

На завершення слід сказати кілька слів про мовне питання у нещодавно прийнятому *Законі України «Про освіту»*. Я не маю на меті долучитися до дискусії про обсяги навчання мовами національних меншин в навчальних закладах України і справедливості відповідних претензій представників деяких сусідніх держав. Є сенс зачекати на офіційний висновок Венеційської комісії. Хочу лише зазначити, що питання про мову освіти, на моє глибоке переконання, має вирішуватися в комплексі з іншими у «мовному законі». В законодавстві про освіту мають бути лише посилання на регулювання цього питання у законодавстві про мови. Цю думку я намагався донести на засіданні робочої групи з опрацювання проекту закону про освіту, але це дійсно був «крик волаючого у пустелі». Керівництво профільного парламентського комітету вирішило, що вони мають у законі про освіту виправити недоліки поки що чинного мовного закону. Тим самим не лише відкрили простір для численних спекуляцій навколо мовного питання, які фактично відвернули увагу від власних освітніх проблем, а й породили законодавчу колізію. І ця колізія у разі судового розгляду має вирішуватися не на користь освітнього закону.

Зазначене, ще раз підтверджує необхідність якнайшвидшого розроблення і прийняття «базового мовного закону». Але це має бути виважений закон, в якому забезпечуватиметься належний баланс між державною мовою і усіма іншими мовами, які застосовуються в Україні.